

על נאמנות ועל אמת היסטורית

אלחנן יקירה, פוסט ציונות, פוסט שואה :
שלושה פרקים על הכחשה, השכחה ושליילת
ישראל. המכון לחקר הציונות ע"ש חיים ויצמן,
אונ' תל אביב, עם עובד 2007.

א.

מטרתו של אלחנן יקירה בספרו פוסט ציונות, פוסט שואה היא לחשוף את האמת לגבי מספר לא קטן של אנשי רוח ואקדמיה, בעיקר מישראל: להראות שהם סובלים מפרוורסיה אידיאולוגית ושהם השותפים האידיאולוגיים של מכחישי שואה. הספר מורכב משלושה פרקים הקשורים זה לזה בקשר רופף למדי ולמעשה אלה הם, כפי שיקירה אומר, "שלוש מסות עצמאיות פחות או יותר"¹. במסה הראשונה, "הכחשת השואה והשמאל", מבקש יקירה לטעון שהכחשת השואה אינה תוצר רק של הימין הפשיסטי באירופה, כפי שאפשר היה אולי לדמיין, אלא שיש ממנה גם בשמאל. הספר נפתח בתיאור של שיחה בין יקירה לבין פייר גיום, מכחיש שואה, לטענת יקירה, ואיש השמאל הצרפתי. את גיום פגש יקירה במקרה בפריס "קיצית ושטופת שמש"² ושוחח עמו במשך שעות אחדות. על פי דיווחו של יקירה, גיום ביקש בשיחה זו להסביר "על השקר בדבר השואה, מקורותיו, על מי שמפיצים אותו ועל המפיקים ממנו רווח. בעיקר על המרוויחים ממנו". אך בשיחה זו טרח גיום גם להדגיש

1 יקירה, פוסט ציונות, פוסט שואה, עמ' 7.

2 שם, עמ' 11.

“פעם אחר פעם... שהוא בא מן השמאל”, כלומר, “לא רק שנשאר מחוייב להשקפותיו השמאלניות, ולא רק שהיה ונותר איש המהפכה הפרולטרית הגדולה, אלא שלדידו מה שאנו מכנים “הכחשת שואה” – ושהוא מגדיר כהסרת המסווה הגדול מעל השקר הגדול על-אודות השמדת היהודים – הוא פעילות שמאלנית מובהקת, מיצויה של הרוח המהפכנית”.³ מטרתו העקרית של יקירה בפרק זה היא לשחזר, באופן ביקורתי, את סוג הטענה שמאפשרת לאנשי שמאל צרפתיים להכחיש את השואה או לכל הפחות לגמד את ממדיה. בכך מבקש יקירה לבסס את הטענה המרכזית של הספר ולהוכיח שיש קשר מהותי בין סוג מסוים של טענות משמאל לבין הכחשת השואה.

על-פי הסקירה של יקירה עולה כי להכחשת השואה, הבאה מקרב השמאל הצרפתי, גוונים וזרמים שונים. לא כל מכחישי השואה המצויינים בספרו של יקירה אכן מכחישים את עובדת ההשמדה. כפי שעולה מהדיון, רבים מבקרים למעשה את מקומה של ההשמדה בדברי הימים, את משמעותה ויחודיותה. הטענה העקרונית המשותפת לכל הדוברים המוזכרים היא שהפיכת השואה לאירוע מכונן של המאה ה-20 אפשרה עיוות מוחלט של המציאות ההיסטורית. אכן, האופן שבו אנו מבינים את השואה קשור בטבורו לאופן שבו אנו מבינים אירועים מרכזיים בהיסטוריה של המאה העשרים. הבנה מחדשת לחלוטין של השואה ושל משמעותה היתה דורשת מאיתנו גם לחשוב מחדש, למשל, על המושג טוטליטריות, הקושר לרוב את המשטר הנאצי עם המשטר הסובייטי. דבר זה היה גם דורש מאיתנו להבין את המעורבות האמריקאית באירופה באופן אחר לגמרי מהמקובל. וכמובן, שינוי בתפיסה שלנו את השואה היה תובע מאיתנו גם לחשוב מחדש על סיפורה ועל הצלחתה של התנועה הציונית. הדמויות בהן עוסק יקירה בפרק זה דורשות לעשות זאת בדיוק. כפי שעולה בספר, מכחישי השואה השמאלנים, בהם יקירה עוסק, מבקשים להוכיח שהשואה לא הייתה אירוע כה מונומנטלי כפי שנהוג

להבין אותה. מטרתם היא לטעון כי המעורבות האמריקאית הכשילה את ההתפתחויות הפוליטיות הדרמטיות באירופה מתוך אינטרסים אמריקאיים צרים, ולבסוף לטעון שהגוזמאות בדבר השואה אפשרו ליהודים לרמוס את זכויותיהם הבסיסיות ביותר של הפלסטינים. הבנה מחודשת של אירועי המלחמה פותחות פתח, לכן, להערכה אחרת של המהפכה הפרולטרית ושל האירועים במזרח התיכון, וזוהי הסיבה שבגללה שמאלנים שותים ממי-המדמנה, השמורים לרוב לימנים, לאומנים קיצוניים, לפשיסטים ולניאו-נאצים. זהו גם הבסיס שבכוחו יכול יקירה להשוות בין חבורה קיקיונית של מכחישי שואה צרפתים לבין אנשי רוח ואקדמיה בעלי שם בישראל ובחו"ל. בשיטות כאלה או אחרות, ממניעים כאלה או אחרים ועם מטרת כאלה או אחרות, דורשים כולם לפתוח מחדש את התובנות ההיסטוריות הבסיסיות שלנו לגבי האירועים הגדולים של המאה העשרים.

הפרק השני בספר, "קשר השואה והציונים הטובים", הוא הפרק המרכזי של הספר. בפרק זה מבקש יקירה להראות את הדימיון העקרוני בין חבורת מכחישי השואה השמאלנים לבין מספר רב של אינטלקטואלים, בעיקר ישראלים. מספר הדמויות הנידונות בפרק זה הוא כה רב עד כי מן הנמנע להזכיר את שמותיהן של כולן. לדיון הנרחב ביותר בספרו של יקירה זוכים עדית זרטל, עדי אופיר ומשה צוקרמן. טענתו של יקירה בפרק זה היא שאינטלקטואלים ישראלים, בדומה להוגים הצרפתיים שנידונו בפרק הראשון, דנים מחדש ובאופן ביקורתי בשואה ובהטמעת הזיכרון ההיסטורי של השואה. הם עושים זאת על מנת לחשוב מחדש על האירועים ההיסטוריים של המאה ה-20. אכן צוקרמן, זרטל ואופיר, כמו הוגים רבים אחרים, דנים באורח ביקורתי בהטמעת זיכרון השואה בחברה הישראלית. הטמעת הגזמות וחצאי אמיתות, תודעת קורבניות, תחושת רדיפה ופחד מתמיד מפני אסון מוחלט אפשרו, לדעתם, יצירת תודעה היסטורית מסולפת והתפתחות חברה אלימה ודורסנית בישראל. מטרתם המוצהרת היא ליצור דיון מחדש בהנחות העבודה ההיסטוריות והפוליטיות בישראל, וזאת על-ידי עיון מחדש וביקורתי באירועים. כאמור, על בסיס התביעה לפתוח מחדש את האופן שבו אנו מבינים אירועים מרכזיים יכול יקירה להשוות, על אף ההבדלים, בין זרטל

מכאן ופייר גיום משם ולמצוא קווי דמיון בין "הישראלים הטובים" ומכחישי השואה הצרפתים משמאל.

בפרק השלישי, "על 'הפוליטי' ו'האנטי פוליטי': חנה ארנדט אייכמן וישראל", מטפל יקירה בעיקר בספרה של חנה ארנדט, *אייכמן בירושלים*.⁴ אמנם חלקים נרחבים בספר מבוססים על מחקרו פורץ הדרך של ראול הילברג,⁵ אולם פרשנותה של ארנדט לאירועים והתובנות שלה לגבי מנגנון ההשמדה הפכו את הספר לאבן דרך, ואותה לדמות בלתי רצויה בחוגים יהודים וישראלים מסוימים. במובן מסוים עבודה זו דומה לעבודות אחרות שיקירה דן בהן. ארנדט כמו זרטל, כמו גיום, ולמעשה כמו רבים אחרים מבקשת לחשוב מחדש על השואה. ספרה של ארנדט לכן, לדעת יקירה, מקפל בתוכו הגיון דומה לזה של מכחישי השואה הצרפתים והישראלים. הספר מגמד את אירועי השואה וטופל ביקורת חסרת תקדים על הממסד המשפטי והפוליטי בישראל בכלל, ובמיוחד על האופן הציני והמניפולטיבי של השימוש בזיכרון השואה כפי שהוא בא לידי ביטוי במשפט אייכמן. ספר זה, לדעת יקירה, הוא הספר הראשון שביטא את העמדה הזו וגם המשפיע ביותר.

כל הספרים בהם יקירה מטפל מבקשים להתמודד ולקרוא תיגר על האופן שבו אנו מבינים את השואה ועל כן, מטבע הדברים, על האופן שבו אנו מבינים ומבנים השקפות מרכזיות על הציונות, על מדינת ישראל, על הקומוניזם, על ההגמוניה האמריקאית ועל עוד כמה סוגיות מרכזיות מסוג זה. חלק מהעבודות מרחיקות לכת עד כדי לטעון שעובדת ההשמדה ההמונית של היהודים היא בידיון. אולם רובם המכריע של הספרים ושל הכותבים אינם מכחישים את עובדת השואה. ובכל זאת יקירה מבקש לטעון כי חנה ארנדט, כמו עדית

4 חנה ארנדט, *אייכמן בירושלים*, דו"ח על הבנאליות של הרוע. בבל, תל אביב תש"ס 2000.

5 Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*. Yale University Press, 2005. Originally published 1961.

זרטל, משה צוקרמן, תום שגב, יצחק לאור, כמו אינטלקטואלים ישראלים ויהודים אחרים וכמו גם חבורה של אנשי רוח מהשמאל הצרפתי הקיווני, הם מכחישי שואה. הנה דוגמה לאופן שבו יקירה מכליל את נושא הדיון:

דומה שבתוך מסכת הטענות שמשמיעים הן המכחישים והן הישראלים שמדובר בהם כאן, יש טענה מרכזית אחת, או קבוצה של טענות קרובות, שניתן להעמיד למבחן פחות או יותר מתקבל על הדעת של אמת היסטורית. המשותף לטענות אלה הוא הרעיון בעל שני הפנים בדבר תפקידה המכונן של השואה ביצירתה של התופעה הקרויה "ישראל", ובהבנת התנאים שהצמיחו את התנהגותה ואת יכולתה המופלגת לעולל סבל ולייצר רוע. כמו פניו של יאנוס המיתולוגי, צד אחד של הטענה... מכוון "החוצה", אל האופן שבו אומות העולם הסכימו להקמתה של מדינת ישראל ושבו הן ממשיכות להסכים למעשיה. צדה השני של הטענה מכוון אל הדרך שבה עיצבה השואה את הישראליות.⁶

אין צורך להתעכב יתר על המידה על הבעיות שבהכללה זו. גם הקביעה כאילו כל הטענות ניתנות לארגון תחת הכותרת הכללית "הכחשת שואה" נראית תמוהה. כאילו היה אפשר להכליל את מדונה ואת שייקספיר ולהציג אותם כמשוררי-על, בכוח העובדה ששניהם עוסקים באהבה, תשוקה, ובגידה. אמנם אפשר למצוא קווי דמיון, אך המבדיל רב על המשותף. ובכל זאת, ההכללה של כותבים ישראלים עם מכחישי שואה צרפתיים, שנערכת על-ידי מי שיוצא מלב הממסד האקדמי הישראלי, ושזכתה להתייחסות נרחבת הן בעיתונות והן באינטרנט, מעוררת מספר שאלות חשובות יותר. שאלות אלה נוגעות בראש ובראשונה למטרות של המחבר והאמצעים בהם הוא משתמש להשגתה. אולם באופן עקרוני שאלות אלה עומדות על הנחות לגבי המשמעות של האמת ההיסטורית והאופנים

6 יקירה, פוסט ציונות, עמ' 88.

שבהם אמת זו נידונה. בכך, פוסט ציונות, פוסט שואה אומר משהו לגבי המשמעות של המאמץ לשאול שאלות, הצורך לברר מחדש מושגים יסודיים והרצון לערער על מה שנדמה שהוא מובן מאליו. כך איפוא, טוען יקירה טענה חשובה לגבי תפקידו של ההוגה ומשימתו, ולהלן נבקש לברר את הטענה הזו.

ב.

עיקר עניינו של יקירה הוא, אם כן, להתמודד עם העיסוק הביקורתי בשואה ובמעמד הזיכרון בעיצוב המדיניות הישראלית. קולמוסים רבים נשברו על סוגיה מורכבת זו; אלפי מסמכים, עדויות וספרים יצאו לאור על מנת להתמודד אתה. יקירה מבקש, כאמור, להכליל את הספרים, את הבעיות והשאלות הנידונות לכדי אמירה עקרונית אחת: כל ההיסטוריונים החדשים מציגים באופנים שונים ובוריאציות שונות טענה עקרונית אחת, שהיא למעשה לא הרבה יותר מטרזניה מרושעת. אולם יש לשים לב. הדיון על מחקרים היסטוריים, כמו זה של יקירה, מניח הנחות לגבי האמת ההיסטורית ולגבי הכלים שבעזרתם אפשר לדון בה ולהתווכח עליה. לספר פוסט ציונות, פוסט שואה אין אמירה קונקרטית וישירה לגבי הנחות אלה. הספר הזה, בניגוד לרוב הספרים הנידונים בו, אינו ספר היסטוריה. יקירה אינו חושף תעודות או מסמכים חדשים ואינו מבקש לטעון טענה חדשה לגבי האירועים. בשביל להבין את הספר ואת האופן בו הוא מתמודד עם הסוגיות העקרוניות של חקר ההיסטוריה יש לשים לב לאופן שבו נידונים המחקרים ההיסטוריים, ולהלן שתי דוגמאות.

בספרה *האומה והמוות*⁷, מבקשת עדית זרטל לדון במרכזיותו של המוות בארגון השיח הפוליטי הישראלי. ספר זה דן, לכן, באופן שבו "קיבצה הביוגרפיה של האומה הציונית-הישראלית במהלך המאה האחרונה את אסונותיה, את מלחמותיה, את קורבנותיה, ואימצה

7 עדית זרטל, *האומה והמוות: היסטוריה, זיכרון, פוליטיקה*. דביר, אור יהודה 2002.

אותם אל חיקה, וזכרה אותם, ושכחה אותם וסיפרה את סיפוריהם על פי דרכה".⁸ אם כי הספר אינו עוסק באופן בלעדי בזיכרון השואה בשיח הציבורי והפוליטי הישראלי יש לו, מטבע הדברים, מקום מרכזי ביותר בדיון. הנה דוגמא לאופן שבו מטפל יקירה בעבודתה של זרטל:

חצי הפסקה שהקדישה זרטל לבן גוריון והפצצה [הגרעינית] מעניינת מפני שמופיעים בה בריכוז גבוה, מרבית מרכיביו של מנגנון ההכפשה שלה: קלות דעת, השטחיות ומראית העין של הלמדנות; ההפקעה הגמורה של השאלה מתחומיו של דיון רציונלי והדי-לגיטימציה הגורפת של מדיניות הגרעין של ישראל; הדמוניזציה הסימבולית של דמותו של בן גוריון ובאמצעותה ההיסטוריה כולה של ישראל מאז הקמתה; השימוש המתחכם בשואה והפיכת הדיון כולו לאא-היסטורי... הפיכת נזירות השואה והשימוש בה לעניין היחיד שסביבו מועלית שאלת ישראל והפצצה, הם דוגמה מובהקת לאופן שבו הופכת השואה... לכלי שרת בידי תעמולה אנטי ישראלית עקרונית.⁹

נדמה שיקירה טוען כאן משהו לגבי מדיניות הגרעין של מדינת ישראל. טענתו היא שמדיניות זו התפתחה אחרת מכפי שזרטל טוענת. האמנם? בדיון על שיח השואה ומדיניות הגרעין הישראלית מתייחס יקירה ישירות לדבריה של זרטל רק במשפט אחד: "אבל עוד לא הגענו לדובדבן שבקצפת, לדוגמה המובהקת של מנגנון השיח הזרטלי: 'השואה שימשה את בן גוריון גם במפעל החשאי שלו לפיתוח הנשק הסופי – פצצת הגרעין הישראלית – עוד בשנות החמישים'".¹⁰ אמנם הטענה העקרונית ברורה אבל איזה תפקיד בדיוק שיחק שיח השואה? איך התפקיד הזה בא לידי ביטוי? מי היו האנשים המעורבים? מה היו הרעיונות החשובים בדיון? יקירה אינו

8 שם, עמ' 13.

9 יקירה, פוסט ציונות, עמ' 179.

10 שם, עמ' 178.

מתמודד עם השאלות הללו וכנראה שיש לקרוא את ספרה של זרטל על מנת לענות עליהן. אולם עובדה זו אינה מונעת ממנו להציג את דבריה של זרטל כהבלים, כמו בדוגמה למעלה. על מנת להפריך לכאורה את טענותיה מפנה יקירה את הקורא לספרו של אבנר כהן, *ישראל והפצצה*,¹¹ כמו גם לספרו של שלמה אהרונסון.¹² אך גם במקרה הזה, יקירה אינו מצטט את דבריהם ואינו מציג את טענותיהם. לכן, על מנת לגלות מה יש להם לומר על תפקידו של שיח השואה בפרויקט הגרעיני הישראלי, יש לקרוא את ספריהם. מדבריו של יקירה כלל לא ברור האם ובאיזה אופן הם סותרים את טענותיה של זרטל. במילים אחרות, בהערות הכלליות של יקירה ובהפניה לספרים אחרים העוסקים באותו נושא אין די על מנת לטעון שזרטל טעתה. השאלה העקרונית העומדת על הפרק נוגעת לתפקידו של שיח השואה בפרויקט הפצצה הישראלי. הקורא יכול לקרוא את ספרה של זרטל ואת ספרו של כהן ולהחליט מי צודק. האם יקירה מייצג את עמדתה של זרטל נאמנה? האם הוא מייצג את דעתם של כהן ושל אהרונסון נאמנה? האם הם אכן סותרים את זרטל, כפי שיקירה מציע? בספר שלפנינו, יקירה אינו נותן לקרוא את הכלים להחליט.

קשה להימנע, לכן, מהרושם שיקירה אינו באמת מבקש לגלות את האמת לגבי תפקיד זיכרון השואה ולקחיה בהיסטוריה של פרויקט הפצצה הגרעינית הישראלי, על רבדיו המדיניים, התרבותיים או הפסיכולוגיים. יתכן שאת האמת הזו הוא כבר מכיר היטב. מכל מקום, נושא הדיון שלפנינו אינו באמת מדיניות הגרעין של ישראל אלא עדית זרטל. במקום דיון על יחסו של בן גוריון לשואה ולתפקידו של הזיכרון בהחלטות שלו, עוסק יקירה ביחסה של זרטל לבן גוריון. אך אין זה דיון סדור ומדוד. יקירה מציג בפני הקורא אדם חסר פרופורציות, היסטוריונית לכאורה. מה מטרת הדיון הזה? מדוע בוחר יקירה בסגנון בוטה כל כך? מטרתו של יקירה היא לשנות את נושא

11 אבנר כהן, *ישראל והפצצה*, שוקן, ירושלים תש"ס 2000.

12 שלמה אהרונסון, *נשק גרעיני במזרח התיכון*, אקדמון, ירושלים, תשנ"ד.

הדיון: מדיון היסטורי על מניעיו של בן גוריון לדיון על מניעה של זרטל; וטענתו היא שזרטל אינה ראויה להתייחסות רצינית. יקירה מטפל באופן דומה, אם כי באופן בוטה מעט פחות, גם במשה צוקרמן ובספרו *שואה בחדר האטום*, ה"שואה" בעיתונות הישראלית בתקופת מלחמת המפרץ.¹³ בספר מנתח צוקרמן את האיזכורים של השואה בעיתונות בזמן מלחמת המפרץ הראשונה ומבקש להסיק מכך מסקנות כלליות לגבי העיסוק הישראלי בשואה. אין פלא שהחרדה מפני ראשי נפץ כימיים והמעורבות הגרמנית בעירק היוו מקור לא אכזב לביטויים והתבטאויות מסוגים רבים ושונים בעיתונות הפופולרית. כך מתאר יקירה את משה צוקרמן ואת עבודתו:

צוקרמן התעניין הרבה בחרדה הישראלית, ובעיקר בתוצאותיה ההרסניות. הודות לספר שכתב והוציא לאור בעקבות מלחמת המפרץ הראשונה, הפך לשחקן פעיל וידוע בזכות עצמו במרחב של שיח השואה. ספר זה הוא מחקר אקדמי למחצה, אך גם, אם לשאול ביטוי של המחבר, "אקט אידיאולוגי מובהק". במילים אחרות, זהו ספר שעניינו הוא גיוסה של השואה, ספיחיה, זיכרונה וכולי לתכליות אידיאולוגיות. צוקרמן נרעש לנוכח האפשרות "שקורבן יהפוך לרוצח" (עמ' 30). הוא גם חושב שכל "חריג" בעזה וכל פעולת דיכוי הנגזרת מהכיבוש מנתקים את הקולקטיב הציוני(!) "מן הזהות האתית-הומנית שקיבל בירושה מחייבת מקורבנות השואה, ומצמידים אותו במידה הולכת וגוברת למנטליות המגולמת בזהות הרוצחים"... דומה שצוקרמן התגלה כאן לא רק כמי שיודע מה ציוו לנו הקורבנות, אלא גם כבעל הבחנה דקה שאפשרה לו לגלות בנו את המנטליות הנאצית.¹⁴

13 משה צוקרמן, *שואה בחדר האטום*. ה"שואה" בעיתונות הישראלית בתקופת מלחמת המפרץ, תל אביב [הוצאת המחבר] 1993.

14 יקירה, *פוסט ציונות*, עמ' 100.

קשה להשתחרר מהרושם שיקירה, בשונה מצוקרמן, אינו מתרגש מהאפשרות שקורבן יהפוך לרוצח. לדאבוננו ההיסטוריה אכן גדושה במקרים שכאלה. על כל פנים, יקירה דוחה את פרשנותו של צוקרמן. לדעתו, צוקרמן אינו באמת יודע מה מסרו קורבנות השואה כירושה רוחנית לצאצאיהם. יש להודות כי זוהי אכן שאלה מורכבת ורבת פנים. שאלה זו, מכל מקום, אינה מעניינת את יקירה. יתכן שעבורו התשובה היא מובנת מאליה. הנקודה מכל מקום היא שיקירה מבקש לטעון לא טענה לגופו של עניין אלא לעניינו של צוקרמן, ליחס שלו לקורבנות השואה, למורשתם ומעל הכל לצאצאיהם. שוב, במקום השאלה ההיסטורית הכאובה על הנרצחים או על התמודדותם של צאצאיהם נותרת בידי הקורא שאלה רטורית על התמודדותו של משה צוקרמן. לדעת יקירה, התמודדותו של צוקרמן נעה בין ילדותיות (צוקרמן הרי "נרעש" מהאפשרות שקורבן יהפוך לרוצח), לבין מוסרנות פטרנליסטית, שמתבטאת באופן שבו הוא גייס את "השואה, ספיחיה, זיכרונה וכולי לתכליות אידיאולוגיות".¹⁵ מכל מקום, מדיונו של יקירה עולה, שלדעתו אין צורך ואין סיבה להתייחס להערות של צוקרמן, לתובנות שלו ובודאי לא לביקורת שלו ברצינות.

דוגמה אחרת לסוג המחויבות של יקירה למחקר ההיסטורי, למלאכת המחקר ולשאלות הנידונות אפשר למצוא באופן שבו הוא משתמש בהערות שוליים. הערות שוליים הן לכאורה עניין פעוט, אך הן מלמדות הרבה על האופן שבו נעשית עבודת המחקר. בהקדמה לספרו *הערת השוליים*¹⁶ טוען אנתוני גרפטון שהערות השוליים להיסטוריון היא כמו הנתונים למדע: באמצעותה מוכיחים את הטענה. הערות השוליים בספרו של יקירה הן שערוריתיות מנקודת מבט זו. הדוגמאות לכך רבות, אך אפשר להסתפק בדוגמה אחת, הערת השוליים הראשונה בספר. הערת שוליים מספר אחת מופיעה בסוף המשפט הבא: "לא רחוק מהפנתיאון, מקום קבורתם של גדולי

15 שם, שם.

16 Anthony Grafton, *The Footnote: A Curious History*, Harvard 1997

הרפובליקה הצרפתית, היה המוסד הזה [חנות הספרים ובית ההוצאה "החפרפרת הזקנה"] – שבמשך השנים נפתח ונסגר חליפות וכיום איננו קיים עוד – בסיס הכוח העיקרי של מכחישי השואה הצרפתים".¹⁷ הערת השוליים משררת לקורא ביטחון שקט. היא מרמזת על כך שהכותב ערך את המחקר וטוען את טענותיו על בסיס מידע שאסף ושנמצא בידו אך מסיבותיו שלו בחר לדחוק אל מחוץ למהלך העניינים השוטף. כאן, הערת השוליים מרמזת שיש די ראיות בשביל לקבוע כי למרות הפעילות הענפה והמבוזרת, "החפרפרת הזקנה" היא אכן, כמו שטוען יקירה, בסיס הכוח של מכחישי השואה בצרפת. בהערת השוליים עצמה כתוב כך:

על הכריכה הפנימית של ספרי "החפרפרת הזקנה" מופיע ציטטה מהגל: "לעתים קרובות נדמה שהרוח נשכחת או הולכת לאיבוד, אבל בפנים היא תמיד במאבק עם עצמה. היא תנועה פנימית קדימה – כפי שהמלט אומר על רוחו של אביו: 'עבודה טובה חפרפרת זקנה'". מרקס השתמש בדימוי הזה על מנת לתאר את המהפכה המתכוננת מתחת לפני האדמה לרגע שבו תפרוץ על פניה.¹⁸

אין צורך להיות היסטוריון על מנת להבין כי הערת שוליים הזו אינה מוכיחה דבר ואינה מסייעת ליקירה לטעון את הטענה שלו, ומטרתה היחידה, כך יש לשער, להסיט את נושא הדיון.

לכאורה המחויבות של יקירה למלאכת החוקר, כפי שזו באה לידי ביטוי בהערות השוליים, היא בעלת חשיבות משנית. עמדתה של זרטל או עמדתו של צוקרמן כלפי מושא המחקר שלהם, כמו בדוגמאות שלעיל, אמורה הייתה להיות משנית לעצם מחקרם ההיסטורי. עמדתו של מחבר כלשהו מעלה ומורידה אך מעט, ובכל מקרה מתועדת בפירסומים שלו. אך למעשה הסוגיות האלה הן הנושא וכלי העבודה העיקרי של יקירה. הדיון על זרטל, צוקרמן,

17 יקירה, פוסט ציונות, עמ' 11.

18 שם, עמ' 251.

אופיר והאחרים הופכים את הדיון על פיו ומרחיקים אותו מהשאלות הקונקרטיות על המציאות ההיסטורית או האמת המושגית. אין זה מקרה ולא מעשה שבתמימות או בקלות דעת. את הדיון על הבעיות האלה מחליף יקירה בדיון על אמת מסדר גודל שונה לחלוטין. מטרתו של יקירה היא להסב את תשומת לבו של הקורא למעמד של אלה המבוקרים על-ידיו. טענתו הבסיסית היא שהם אינם אנשי רוח כפי שהם רוצים לראות את עצמם, אלא אנשי תעמולה. ההתייחסות של יקירה כלפי זרטל כשיטחית, חסרת הגיון וקלת דעת, כמו גם ההתייחסות אל צוקרמן כאל בעל יומרות ויפה נפש, הופכת אותם, כאמור, מהיסטוריונים בפועל להיסטוריונים לכאורה. העובדה שהוא אינו טורח ממש להוכיח את דבריו במובאות,¹⁹ שהוא אינו מביא מחקר מקורי, שהוא מתייחס בציניות לבני שיחו, שהוא אינו מדייק בהפנייה למקורות משניים,²⁰ לכן, אינה מקרית, אלא סימפטומאטית למה שהוא מנסה לעשות. בכתבתו מסרב יקירה להיפגש עם בני שיחו על אותו מגרש עליו הם מבקשים להתייבב. שאלותיהם ההיסטוריות והפילוסופיות של בני השיח, ויהיה ערכן של התשובות המוצעות אשר יהיה, אינן שאלות בעיניו של יקירה. מה שמעניין אותו, מה שנתון לכירור ולשאלה בסיפרו, הוא היחס של חוקרים

19 מעניין להיזכר באיזו מידה יקירה מצטט ישירות מדברי יריביו על מנת להוכיח את דבריו. דוגמאות לכך אפשר לראות בדיון של יקירה בזרטל ובצוקרמן שנדון לעיל. את הדוגמא הקיצונית ביותר לשימוש של יקירה בהפנייה למקורות אפשר למצוא בעמ' 65. שם מביא יקירה "מקבץ ציטטות" מתוך ספר המסות של עדי אופיר, *עבודת ההוה, מסות על תרבות ישראלית בעת הזאת*, תל אביב, 2001. זאת הוא עושה של מנת להשוות "טקסט שנלקח מפמפלט שהתפרסם ב-1980 באחד מביטאוניהם של המהפכנים מכחישי השואה".

20 מובן שההפניות לשני המקורות המצוינים בהערת שוליים הקודמת לוקים בחסר. יקירה אינו מסביר איך הוא ליקט את "מקבץ הציטטות שלו", לפי איזה הגיון ומאיזה עמודים. הוא גם אינו נותן בידי הקורא את הכלים למצוא ולעיין באותו "טקסט שנלקח מפמפלט". לדוגמאות נוספות עיין ביקירה, *פוסט ציונות*, הערות שוליים 65, 88 או 109.

מסוימים כלפי הפרויקט הציוני ומדינת ישראל, והוא הדבר היחיד שמחבר את כל גיבורי הספר של יקירה.

ג.

הטענה, שקבוצה של דמויות כך כך שונות היא אכן קבוצה, היא טענה בעייתית. מה בעצם קושר את פייר גיום (עמ' 11–13 ; 36–38) עם עדי אופיר (עמ' 65–81 ; 146–168), את נועם חומסקי (עמ' 46–48) עם חנה ארנדט (עמ' 193–250), את משה צוקרמן (עמ' 113–116) עם רובר פוריסון (עמ' 30–33), את סרז' תיון (עמ' 41–44) עם ג'ורג' שטיינר (עמ' 117–118), את פול רסיניה (עמ' 14–19) עם אייל סיון (עמ' 81–82) ועושה מכולם קבוצה אחת? בסופו של דבר מה שמאגד את כל גיבורי הספר של יקירה הוא העובדה שהם ביקורתיים כלפי ישראל ושביקורת זו נשענת במידה מסוימת, לפחות, על הפרשנות שלהם לשיח השואה. עדיין, לפחות על פניו, השוני רב על הדימיון. אנשים אלה שונים זה מזה בהשכלתם, במתודות ובכיווני החקירה שלהם, במונחים שבהם הם משתמשים, בשפה בה הם כתבו, אפילו בשנים בהן פעלו – וכמובן בתוכן הקונקרטי של הטענות אותן הם מעלים. יקירה אינו נותן לכל זה לבלבל אותו. כל הדמויות הללו ועוד רבים אחרים מצטרפים לידי קבוצה בכוח הגיון מסוים המניע את הטענות שלהם, הגיון הכחשת השואה. על מנת לראות זאת, טוען יקירה, "יש לשים לב בניתוח התופעה של הכחשת השואה, לא רק לתוכן המדויק של הטענות, אלא גם למבנה הטיעונים, לאסטרטגיות הרטוריות והפולמוסיות ולמאפיינים סוציולוגיים ותרבותיים – כלומר למכלול שלם של גורמים ומרכיבים".²¹ העוצמה שבה יקירה מאשים אחדים מעמיתיו למקצוע וכובד ההאשמות משרים את התחושה כי לכל הפחות הוא שולט ומבין במכלול הזה של הגורמים והמרכיבים. ובכל זאת יש מקום לבקש להתעכב ולנסות לברר סוגיה זו. מהן בדיוק האסטרטגיות הרטוריות שמדובר בהן? אילו מאפיינים סוציולוגיים

ניתן לזהות עם תופעת הכחשת השואה? ובמיוחד חשוב לנסות ולהבין מהו שהופך טענה, בלי קשר לתוכנה, להכחשת שואה? בעיקרון, כאמור, יקירה מזהה בכל יריביו סוג של טענה שהיא למעשה עמדה ביקורתית כלפי הדיון באירועי השואה. הביקורת של כמה מהם היא בסיסית ביותר: ההיסטוריוגרפיה של השואה היא בידיון. במילים אחרות, השואה לא הייתה ושיח השואה כולו אינו אלא כלי בשירות אינטרסים צרים. הביקורת של אחרים מבקשות לטפל ברמות גבוהות וצרות יותר של הדיון על השואה. טענתם של אלה היא, למשל, שהעיבוד של זיכרון השואה בתודעה הציבורית הישראלית הוא דמגוגי. קל לראות עד כמה הטענות האלה שונים. ובכל זאת אפשר, כאמור, לאגד אותם. יקירה מאפיין את כל אלה ששותפים באופן כלשהו לביקורת על שיח השואה בקבוצה אחת. כולם לדעתו סובלים "מפרוורסיה אידיאולוגית".

השימוש במושג "פרוורסיה אידיאולוגית" ... מאפשר לצרף שני יסודות שלעיתים נראים בלתי מתיישבים זה עם זה: האי-סבירות והאנטי נורמטיביות (ה"עיוות" או ה"נעוות") הקיצונית של הבריתות האידיאולוגיות והאינטלקטואליות עם הרע הפוליטי, ובראשן הכחשת השואה, מחד גיסא; והאחריות המלאה של האידיאולוגיים והאינטלקטואלים כורתי הבריתות האלה, מאידך גיסא.²²

אולם מעבר להבחנה הכללית מאוד הזו נדמה שאפשר להבחין בשני עיסוקים, או דאגות מרכזיות, אליהן יקירה נדרש בטיפול שלו בטענות של יריביו. הדאגה הראשונה נוגעת לדיון בשאלת הלגיטימיות של מדינת ישראל. כפי שעולה מהדיון של יקירה, הלגיטימיות של מדינת ישראל תלויה במידה לא מבוטלת בהנחה שישראל היא היורשת היחידה של קורבנות השואה. אם ישראל היא אכן היורשת הלגיטימית היחידה של הקהילות היהודיות באירופה, הרי שהשואה תובעת מישראל לדרוש לעצמה את כבודם של הנרצחים כמו גם את נכסיהם

הרוחניים והגשמיים. בשם הצדק היא תובעת, לכן, את זכותה הבלעדית על החוב כלפי מי שכבודו נרמס, נכסיו פוזרו וזכרו כמעט וחולל לחלוטין. מובן מאליו שמי שמערער על עצם קיומו של החוב ממילא מערער על זכותו של התובע. במילים אחרות, מי שטוען שזיכרון השואה הוא בידיון טוען גם ממילא שלישראל אין שום זכות, ושכלפיה אין שום חובה. באופן זה, הביקורת על שיח השואה נוגעת בטבורה לדיון על הלגיטימיות של מדינת ישראל.

אולם יש לשים לב לכך שהביקורות השונות על הלגיטימיות של ישראל בעקבות השואה יכולות לקבל אחת משתי צורות. מחד, אפשר לטעון ששיח השואה הוא בידיון, או לכל הפחות גוזמה, ובכל מקרה מטרתו היא לשרת את אלה הרואים עצמם יורשים. מאידך, אפשר לטעון שהבעלות הישראלית על ירושת הנספים נעשתה לכל הפחות בפטרנאליזם ולכל היותר בציניות, ובכל מקרה שנפל פגם באופן שישראל מבינה את עצמה ביחס לנספים בשואה ובאופן שבו היא מנכסת לעצמה את צוואתם. אלה הן שתי ביקורות שונות. לכל אחת מהן מניעים שונים, מטרה שונה ואמצעים שונים. לעומת זאת, מהלך הטיעון של יקירה הוא הרבה יותר כללי. טענתו היא שכל ביקורת על שיח השואה היא ניסיון לבטל את השיח. לכן כל ביקורת על שיח השואה הוא ניסיון לערער את הלגיטימיות של ישראל. לכן, פרופסורים ישראלים גם דומים כל כך, לדעתו, למכחישי השואה הצרפתים משמאל. כל אלה תובעים לחשוב מחדש על השואה ולכל טענותיהם יש, לדעת יקירה, "מבנה דומה ומסקנה דומה: השואה היא ההצדקה היחידה לקיומה/מדיניותה של מדינת ישראל – ההצדקה אינה תקפה – ומכאן נובע: אין זכות קיום למדינת ישראל".²³ בקצרה, נראה כי העובדה שיקירה לא מבחין בין הביקורות השונות אינה מקרית.

העיסוק או הדאגה השנייה של יקירה בדיון שלו בשיח השואה נוגעת לסוג ביקורת, קשור לזה שנידון לעיל, אך שונה ממנו ונוגע

באופן עקיף יותר בשאלת הלגיטימיות של ישראל. כאן הביקורת אינה על שיח השואה או על תפיסתה העצמית של ישראל, אלא על מדיניותה העכשווית. הטענה הכללית היא כזאת: מעשיה של ישראל בשטחים הם פשע וככזה הם דומים למעשי הנאצים. טענה זו מרוקנת לכאורה את התביעה הישראלית על זיכרון השואה מתוכנה. אם ישראל יכולה להיות אחראית לפשעי מלחמה, הרי שאין לה שום זכות לדבר בשם קורבנות ולאף אחד אין חובה כלפיה. על פניו, כמובן, אי-אפשר להשוות בין מעשי ישראל לפשעי הנאצים. אך למעשה, כמו שטוען יקירה בשמו של עדי אופיר: "הביטוי 'אי-אפשר להשוות' הוא פרדוקס, אולי אפילו אוקסימורון, מין מעגל הרמנויטי שהועמד על ראשו. איך אפשר לדעת שאי אפשר להשוות – בין אושוויץ לג'נין, למשל, או בין עדי אופיר לסרו' תיון – אם לא משווים? ההשוואה היא סוג של יחס".²⁴ כך, לדעת יקירה, ההשוואה בין האלימות הישראלית לבין האלימות הנאצית, דוחה ככל שתהיה, היא אכן המכנה המשותף לעדי אופיר ולתיון. השוואה זו, יש מייד לומר, אינה רק כפשוטה אלא, לטענת יקירה, גם על בסיס הסמיכות ההיסטורית ונסיבות שונות אחרות. בכל מקרה, ההשוואה פועלת בשני מישורים. מחד, היא מערערת על מעמדה של השואה כאירוע חריג ויוצא דופן ועל הקשר בין השואה להקמת המדינה – כפי שנידון למעלה, היא מערערת את היסודות עליהם מונח הבית הלאומי הישראלי. מאידך, היא "מגלגלת" את האשמה ההיסטורית לפתחנו. השוואה זו יוצרת מהלך קבוע של ביקורת, לדעת יקירה, אשר מאפיין את אנשי הרוח הישראליים הנידונים ומכחישי השואה הצרפתיים:

בגלל הקישור הפשטני, המייד, הישיר והבלעדי של השואה עם גינויה המוסרי של ישראל, ניתן אכן לטעון שהדימיון בין דבריו של עדי אופיר לדבריה של "החפרפרת הזקנה" אינו מקרי ואינו חיצוני. שניהם העמידו את השואה במרכז עניינם, ובצדה ביקורת עקרונית, גינוי ואף שלילה של ישראל ושל הציונות; בשני

המקרים לא מדובר רק בחשיפה של כביכול דמיון (בין מעשי הנאצים לבין מעשיהם של הישראלים) אלא גם, ובעיקר, בסוג של טיעון – שניהם קושרים את השואה ואת ישראל במין סילוגיזם מוסרי מופרך. את הסילוגיזם, יצור של המחשבה הרציונלית והלוגיקה, ניתן לתאר במאמץ קל כסוג של כלי-שינוע. מה שהוא משנע הוא הדבר, או התכונה, שאנו מכנים "אמת"... במקרה דנן, הסילוגיזם שאנו מוצאים אצל המכחישים ואצל אופיר כאחד הוא כלי לשינוע של אשמה ושל שלילה. מניחים את השואה כסמל של רוע מוחלט, כמייצגת של אשמה ושל סבל שאין להם שיעור – ומשנעים את התכונות האלה בדרכים שונות אל ישראל ואל הציונות.²⁵

בקצרה, אם כן, ישנם שני טיפוסים של ביקורת הקושרים את שיח השואה ואת ישראל. האחד נוגע לתפיסה העצמית של ישראל, והשני קושר את שיח השואה למדיניות הישראלית בהווה. מובן ששני סוגי הביקורת הללו אינם מוציאים זה את זה. אפשר להתמודד עם הביקורות הללו. אפשר לטעון שלישראל יש זכות להתקיים אפילו בלי שתחשב היורשת הבלעדית של הקהילות היהודיות החרבות. ואפשר לטעון שהסבל שנגרם בשואה והסבל שנגרם בשטחים אינם נוגעים, אינם מנקים ואינם מחייבים האחד את השני; שהאשמה הגרמנית והאשמה הישראלית הן לכן בלתי תלויות. אך על מנת לבסס את הטענות הללו יש להבחין בין הביקורות השונות, להבין אותן, לרדת לעומקו של החומר ההיסטורי, לדון בראיות, להביא דוגמאות נגדיות, ולהציג פרשנויות חלופיות. במילים אחרות, על מנת להתמודד באופן רציני עם ביקורת יש, בראש ובראשונה, לקבל את הביקורת, לכל הפחות, כביקורת – וזה בדיוק הדבר אותו יקירה נמנע מלעשות. עובדה זאת באה לידי ביטוי בניסיון של יקירה להבין ולנתח ביקורות שונות וטיעונים שונים כאילו הם נופלים תחת אמירה עקרונית אחת.

25 שם, עמ' 67.

ד.

ובכל זאת, הביקורות שנידונו בקצרה למעלה מעוררות שאלות קשות ביותר. האם ישראל עשתה צדק עם חובתה כלפי זיכרון השואה? האם ובאיזה אופן מחייב זיכרון השואה את המדיניות הישראלית? אלה שאלות מציקות, ואפשר להניח שיקירה לא היה טורח על ספרו זה אם היה אפשר לדחות את השאלות האלה בקש. מובן מאליו, לכן, שיקירה נוקט עמדה כלשהי לגבי השאלות, אפילו אם לא באופן ישיר ומסודר. לשאלת הקשר בין ישראל לשואה טוען יקירה ש"אין ספק שאכן יש קשר הדוק מאוד, מהותי ממש, בין השואה ובין ישראל".²⁶ הוא מודה שאכן "השואה היא מרכיב מכונן של התודעה היהודית המודרנית ושל האתוס הישראלי".²⁷ יקירה גם מודע לכך שיש מקום ושיש אף הכרח לבקר לעיתים את פעולותיה של ישראל. הוא טוען למשל שסיפור ההתנחלויות הוא "אסונה הגדול של הציונות"²⁸ ושמעשיהם של מתנחלי חברון הם בגדר "שערוריה מוסרית; כלומר אי-אפשר להסכים עמו ואין לסלוח עליו".²⁹

זהו דבר משונה. בסופו של דבר אין מנוס ממהמסקנה שיקירה דומה בטענותיו לעדי אופיר יותר ממה שעדי אופי דומה לפול רסיניה. הרי עדי אופיר אינו באמת מכחיש שהשואה התרחשה, ואילו יקירה אינו מבקש לומר שמדיניות ישראל בשטחים היא עניין כשר מבחינה מוסרית; אופיר אינו טוען שתאי הגזים הם המצאה צינית של יהודים, ויקירה טוען שמתנחלי חברון הם פושעים. יתרה מזו, יקירה מודה שהמדינה עושה שימוש, ולעיתים שימוש נלוו, בזיכרון השואה ושואכן יש להתריע על "מסחורה, על ניצולה לרעה, על ההשפעות הרעות שיש לה, על הנזירות הקולקטיביות שלנו ומה לא".³⁰

26 שם, עמ' 85.

27 שם עמ' 66.

28 שם עמ' 181.

29 שם, עמ' 168.

30 שם, עמ' 114.

ישראל, כך הוא טוען, בדומה לקהילת מכחישי השואה המורחבת, עושה שימוש בשואה לצרכיה הפוליטיים. יוצא איפוא שאפילו יקירה עצמו מתבטא לעיתים כמו "מכחיש שואה". אם כך הם אכן פני הדברים, על מה יוצא הקצף?

ההבדל בין יקירה לבין חברי "קהילת הטרוניה", כפי שהם מכונים בספר, נעוץ בנאמנות כלפי הרעיון הציוני, ונאמנות זו היא הנושא האמיתי של פוסט ציונות פוסט שואה. השורה התחתונה היא פשוטה: השימוש בשיח השואה לתמיכת הרעיון הציוני הוא דבר חיובי, ואילו השימוש בשיח זה באופן ביקורתי הוא שלילי. "אכן, יש הבדל מוסרי גדול", אומר יקירה, "בין אינסטרומנטליזצית השואה הציונית ובין אינסטרומנטליזצית השואה האנטי-הציונית. השימוש שעושים בשואה צוקרמן וחבריו הוא בלתי-מוסרי – בניגוד גמור ובוטה לשימוש בשואה שצוקרמן יוצא נגדו. אינסטרומנטליזצית השואה של צוקרמן היא בלתי מוסרית".³¹ אפשר לפסוח על ההשוואה המרוזת כאילו כוחו, אמצעיו, והשפעתו של צוקרמן שקולים לאלה של מדינת ישראל. אפשר אפילו לדלג על כך שיקירה בסופו של דבר מניח את המבוקש ומגלה שמה שרע בהוגים ביקורתיים הוא שהם ביקורתיים ומה שרע בביקורת היא העמדה הביקורתית כלפי המפעל הציוני.

אבל, קשה לקבל את מה שיוצא מהניתוח של יקירה בשאלת האינסטרומנטליזציה של השואה. מה שיקירה טוען הוא שמבחינה מוסרית מה שלאחדים מותר אסור לאחרים. ההבחנה בין אלה לאלה, אגב, היא פשוטה: אלה שמקבלים את הציונות כהגדרתו של יקירה יכולים לעשות בשואה כבתוך שלהם. כפי שיקירה אומר, "יש זכות מוסרית ליהודים, לישראלים ולציונים לדבר על השואה ככל שיחפצו ובכל האופנים שירצו. וכן יש לנו זכות (אם כי לא חובה כמובן) לעשות אינסטרומנטליזציה של השואה, גם כשאינה אסתטית ואפילו שהיא מזיקה".³² "לצוקרמנים", לעומת זאת אין זכות מוסרית

31 שם, שם.

32 שם, עמ' 116.

לאינסטרומנטליזציה, "לא רק, ואפילו לא בעיקר, מפני שהיא משרתת הצגה חד צדדית, שיטחית ומגמתית, אם לא מעוותת ממש, של החברה הישראלית, אלא מפני שהיא מבקשת להשתיק את הזיכרון; השתקה שאיננה, במקרה הזה, אלא חיסולה של הזהות".³³ ספק אם צוקרמן אכן מבקש להשתיק, אך אפילו אם זה אכן מצב העניינים, הטענה של יקירה היא תמוהה. יקירה טוען שליהודים ציונים יש זכות מוסרית על השואה. אך האם יתכן שהתנהגות מוסרית היא עניין של זכויות ולא של חובות? אך אפילו אם יש זכות מוסרית, האם מה שמגדיר אותה יכול בכלל לנבוע מהשתייכות לאומית או אידיאולוגית? והאם בכלל יתכן שהתנהגות המוסרית יכולה להיות תלויה במשהו שאינו שיקול מוסרי? יקירה טוען שכך הוא. אך לקוראים אין ברירה אפוא אלא להרהר האם הוא מבין בכלל את המושגים בהם הוא משתמש.

בסופו של דבר מתברר שיקירה אינו מתקומם באמת נגד אינסטרומנטליזצית השואה של הפוסט ציונים. מה שמכעיס אותו הם הפוסט ציונים עצמם. מתברר שאינסטרומנטליזציה אינה דבר טוב או רע כשלעצמו, השאלה היא מי עושה אותה. אחד הקשיים המרכזיים, אגב, עם עבודתם של הפוסט ציונים נובעת מההצלחה שלהם. "השימוש בשואה על ידי מבקרי ישראל והציונות" טוען יקירה "יעיל יותר מהאינסטרומנטליזציה הציונית שלה. הוא, ככל הנראה, גם נפוץ יותר".³⁴ למדנו איפוא שהבעיה האמיתית לדעתו של יקירה אינה כאמור השימוש בזיכרון של השואה אלא מי עושה אותו, לאיזה מטרה ומה מידת ההצלחה שלו. כך הופכת שאלה היסטורית על מעמדה של השואה, על זיכרון השואה, על המדיניות הישראלית, לשאלה על נאמנות. בסופו של דבר, השאלה, למשל, האם ישראל באמת עשתה סלקציה במועמדים לעלייה מבין ניצולי המחנות (כפי

33 שם, שם.

34 שם, עמ' 113.

שמבקש בין השאר לברר יוסף גרודזינסקי בספרו *חומר אנושי טוב*³⁵ אינה שאלה דחופה, ומכל מקום אינה השאלה הנכונה, לדעתו של יקירה. אולי הוא כבר יודע את התשובה, אבל אין זה נושא הדיון בספר. המטרה של יקירה היא לשאול שאלה אחרת: האם התשובה מביעה נאמנות לרעיון הציוני או לא? זו שאלה דחופה וחשובה הרבה יותר. זו גם שאלה שלכאורה הרבה יותר קל לענות עליה. על-פי סדר העדיפויות שיקירה מציג, כל שאר השאלות נגזרות מהשאלה הזו. להיסטוריון הציוני יש ממילא היתר מוסרי לגייס את הפרשייה העגומה הזאת להאדרת המפעל הציוני ואחת היא מה באמת קרה. ההיסטוריון הלא-נאמן, לעומת זאת, הוא ממילא אדם מסוכן, בעל דעות לא מוסריות וזכותו לדון בסוגייה ממילא מוטלת בספק. בכל מקרה, האמת ההיסטורית אינה רלוונטית, ואין להתפלא לכן מסגנון הכתיבה של יקירה או מהאופן בו נערכו הערות השוליים. שאלת הנאמנות, אותה מציב יקירה במרכז הדיון שלו, הופכת את כל ספריהם של חברי "קהילת הטרוניה", כפי שמכנה אותם יקירה, ללא מוסריים מראש וממילא מיתרת את הדיון בטענותיהם.

ה.

במובנים מסוימים האשמה שמטיח יקירה בעמיתיו דומה במשהו לטענה שהטיח בזמנו גרשום שלום בחנה ארנדט. הבעייה שהטרידה את שלום והאשמה הסופית והחמורה ביותר שהוא תלה בארנדט נוגעת לאהבת ישראל. זהו עניין ידוע וגם יקירה מטפל בו בספר זה. לענייננו מעניין לשים לב לכך שמעבר לבעיות שיש בספר של ארנדט על אייכמן, כלומר מעבר לעניין מועצות היהודים, ליחס לבן גוריון, לטון הכתיבה המתנשא ולעוד עניינים כואבים אחרים, שלום ביקש מארנדט דין וחשבון על נאמנותה לעם ישראל. הטענה שלו היא, פחות או יותר, זאת: מי שאוהב את ישראל לא יכול היה לכתוב כפי

35 יוסף גרודזינסקי, *חומר אנושי טוב, יהודים מול ציונים 1945–1951*, הד ארצי, אור יהודה 1998.

שארנדט כתבה. אפשר ויש צדק מסוים בטענה זו, ומכל מקום מכתבו של שלום הוא מופת של כתיבה: אישית, בלתי מתנצלת אך מדויקת ועניינית. במובן כלשהו, יקירה מאשים את אופיר, זרטל והאחרים באופן דומה, אם כי בגסות רוח ובחומרה יתרה. טענתו היא: מי שאוהב את המקום ואת החברה בקרבה הוא חי אינו מתבטא כפי שהם מתבטאים. אפשר אולי להסביר את הזעם של יקירה וסגנונו המשתלח כתגובה לעלבון. מה שיקירה תובע זו נאמנות; קודם כל נאמנות, אחר כך אפשר לדבר על ביקורת. יקירה מנסח זאת כך:

ביקורת על ישראל ועל הציונות היא, כמובן, עניין לגיטימי. אבל יש להבדיל בין ביקורת על מדיניותה של ישראל או על היבטים כאלה ואחרים של האידיאולוגיות הציוניות השונות – ובין ביקורת על ישראל ועל הציונות בתור שכאלה – כלומר ערעור על זכות קיומה של מדינה יהודית ושליחת הלגיטימיות של הציונות בתור פרוגרמה שעיקר עניינה הוא הקמתה של מדינה כזו בארץ ישראל.³⁶

לדעת יקירה, כאן נמתח הקו: מותר לבקר את ישראל, אך יש לעשות זאת באופן מדוד ובעיקר על בסיסה של נאמנות קודמת. מי שמבקר את הפרויקט הציוני את הרעיונות ואת המהלכים שהובילו להקמת מדינת ישראל חצה את הקו הזה. הקושי כמובן הוא שמדיניותה של ישראל היא עניין היסטורי. מדיניות ההתנחלויות של ישראל, למשל, לא התחילה היום. לכן, על מנת להבין את המדיניות אין מנוס ממחקר – אגב, כמו זה שעשתה עדית זרטל עם עקיבא אלדר.³⁷ על מנת להבין את ההתבטאויות בעיתונות הפופולרית בזמן מלחמת המפרץ אין מנוס מהמחקר. המחקר יכול להיות יותר טוב או פחות טוב, אך אין מנוס מלנסות להאיר על התגלגלותה של הפרשה באמצעותה. אך על מנת לעשות זאת דרושים פרטים ופרטי פרטים,

36 יקירה, פוסט ציונות, עמ' 80.

37 ר' עקיבא אלדר ועדית זרטל, אדוני הארץ, המתנחלים ומדינת ישראל 1967–2004, כנרת תשס"א 2004.

ואלה אינם חשובים מנקודת המבט של יקירה. שהרי הנקודה היא שמי שעושה את מלאכתו נאמנה, מי ששומר על גבולות המחנה, רשאי לפתוח את העיתון ולהביע הסתייגות ממעשה כזה או אחר של מדינת ישראל. לעומת זאת, מי שחצה את הקו, מי שחוקר את תולדות ישראל בפרספקטיבה ביקורתית, הוציא עצמו אל מחוץ למחנה, לכן הוא שותפו הרעיוני של מכחיש השואה פייר גיום ולכן אין לו זכות דיבור. אלה שהוציאו את עצמם מהמחנה אך עדיין חיים בישראל, כותבים בעברית וממשיכים ללמד במוסדות החינוך הישראליים, הם כמו ארנדט, שונאי ישראל.

גישה זו יכולה גם להסביר את אוסף העלבונות ממנו מורכבים חלקים ניכרים מהספר. ואכן, איזו סיבה אחרת יכולה להיות ליקירה לומר למשל שישעיהו ליבוביץ "מעולם לא אמר דבר מעניין או בעל ערך פילוסופי על השמדת היהודים בידי הגרמנים",³⁸ או ש"לטעון על העיסה שרקחה זרטל שזו פורנוגרפיה יהיה בגדר הוצאת שם רע לפורנוגרפיה",³⁹ או שעדי אופיר עושה שימוש בשפה "באופן וירטואוזי – כדי לומר דברים שיש בהם אמת חלקית מאוד ומסר אידיאולוגי שלם מאוד ומגונה מאוד",⁴⁰ או שאופן כתיבתו של תום שגב הוא "כתיבה הנעה בין עיתונאות לבין כרוניקה מדעית לשליש ולרביע, שאין בה שום מחשבה מעמיקה באמת או מקוריות והיא קלה מאוד לעיכול"?⁴¹

מעל כל העלבונות, אפילו יותר מהעלבונות שהוא מטיח בזרטל, נישאים העלבונות אותם מטיח יקירה בחנה ארנדט. הספר נגמר במילים אלה: "לספרה של חנה ארנדט על משפט אייכמן היה תפקיד מכריע בהפיכתו של טיעון זה [בדבר השימוש בשואה לצורכי המדינה] לטיעון מכובד, נפוץ ואפקטיבי בקרב מבקריה של ישראל

38 יקירה, פוסט ציונות, עמ' 75.

39 שם, עמ' 175.

40 שם, עמ' 69.

41 שם, עמ' 123.

בתוכה ומחוץ לה".⁴² ואכן ספרה זה, ספר בעייתי ומרתק, הוא בעיני יקירה "כישלון אקזיסטנציאלי, פוליטי ופילוסופי; מעל לכל... כישלון מוסרי".⁴³ לא פלא איפוא ש"לא היו לה לארנדט" כפי שטוען יקירה, "בכל הנוגע ליהדותה, אותו כבוד של נאמנות ואותה מחויבות שאיננה אלא הגינות אנושית פשוטה כפי שניסח זאת לאו שטראוס",⁴⁴ ולכן גם אין להתפלא ש"חנה ארנדט" לדעת יקירה, "הייתה ציונית במובן המסורתי של המילה, כלומר באותו מובן שלפיו ציוני הוא מי שלוקח כסף מיהודי אחר כדי לשלוח ליהודי שלישי לפלסטינה".⁴⁵ ובכל זאת, טענות ועלבונות מסוג זה שזורים לכל אורכו של הספר, ולכן אולי אין בכך שום דבר יוצא דופן.

אך אולי אפילו בלי משים, כנראה העלבון הקשה ביותר בספר הוא זה המתאר את התפתחותה האינטלקטואלית של ארנדט. כאן, כמעט כבדרך אגב, בלי ציניות ובלי אירוניה, נחשף החומר ממנו יקירה עשוי. תיאור ההתפתחות של ארנדט פותח במשפט שמבחינה סגנונית לפחות נראה אופייני: "הכעס על בן גוריון לא היה בלתי-קשור לפרק הציוני בחייה של ארנדט". את הטענה הזו מלווה הבחנה: "כפי שקרה לה יותר מפעם אחת, גם הציונות שלה הייתה קשורה לאחד מהגברים החשובים של חייה, הלוא הוא קורט בלומנפלד, ממנהיגיה של הציונות בגרמניה". זוהי הבחנה קצת משונה, אך אולי עוד בעלת ערך כלשהו. אבל אם הקורא מצפה להסבר על מערכת היחסים בין שתי דמויות משמעותיות מורכבות ומעניינות כל כך ועל האופן בו הן השפיעו זו על זו, צפויה לו הפתעה לא נעימה. הפיסקה ממשיכה כך: ציון הדרך הגברי הראשון בחייה של ארנדט ומבחינות רבות גם החשוב ביותר, היה מרטין היידיגר. מה שלמדה ממנו המשיך להשפיע עליה כל ימיה, ומן הבחינה האינטלקטואלית היה

42 שם, עמ' 250.

43 שם, עמ' 250.

44 שם, עמ' 211.

45 שם, עמ' 200.

המפגש עמו... "מעצב תודעה" בלשונה של זרטל, החשוב בחייה. חנה ארנדט הייתה תלמידתו המצטיינת של היידיגר כשהיתה בת פחות מעשרים ובאותו זמן, כידוע, גם אהובתו. סיפור בנאלי למדי בעצם. הפרופסור הידוע והכריזמטי, בעל לאישה ואב לילדים, מנהל בסתר פרשת אהבים עם תלמידתו הצעירה, המבריקה והיפה. והיהודייה, כמובן. משהסתיים הרומן הזה בפחי נפש, כצפוי, החליטה הסטודנטית הצעירה לחדול מהעיסוק בפילוסופיה.

זוהי למרבה הצער רק ההתחלה של הביוגרפיה האינטלקטואלית של ארנדט על פי יקירה. בשלב מסוים –

היא פגשה את קורט בלומנפלד שהפך ידיד לחיים, ושעשה אותה לציונית לשעה. הגבר הנוסף החשוב בחייה היה בעלה השני היינריך בליכר.

כך או כך, בעקבות התאהבותה בבלומנפלד החליטה ארנדט לממש את אי-ההתבוללות הפרטית שלה בפעילות בחוגים ובארגונים ציוניים... אלא שאז [בניו יורק] הייתה נשואה כבר לבליכר, קומוניסט ופעיל שמאל לא יהודי, ובתוך הנישואין האלה, שהיה בהם גם אהבה גדולה וגם קשר אינטלקטואלי אמין, השתנתה שוב הפרספקטיבה שממנה התבוננה על העולם.⁴⁶

השיפוטיות שמאפיינת כל כך הרבה קטעים אחרים בספר והסגנון המאשים והמעליב נעדרים כמעט לחלוטין מהקטע הזה. נדמה שיקירה באמת מדמיין לעצמו כך את התפתחותה של חנה ארנדט ואת השינוי בהשקפותיה לאורך השנים. האירועים האדירים שקרו במהלך חייה היו, לדעת יקירה, כנראה שוליים. גירושה מגרמניה, גלותה בפריס, בריחתה לאמריקה, סיום מלחמת העולם השנייה והחורבן שהתגלה בעקבותיו, תאי הגזים וההשמדה, מדינת ישראל, הורדת מסך הברזל, המלחמה הקרה, המלחמה בוויאטנם והפגנות

46 שם, עמ' 198.

הסטודנטים כמוהם כאין וכאפס. גם אסופת הכתבים האדירה שלה – הספרים, היומנים והמכתבים העוסקים כמעט בכל נושא תחת השמש – אינם מעידים כנראה על התפתחות. בסופו של דבר ארנדט הייתה, לדעת יקירה, אישה קטנה שהושפעה על-ידי הגברים המרשימים שמצאו את הדרך אל מיטתה, וזהו על כן גם חטאה האמיתי: חוסר נאמנותה היה חלק מדרך חייה.

1.

לסיכום, אפשר פשוט לדחות את הספר של יקירה בגלל חוסר הטעם שבו הוא נכתב. ולמרות זאת יש טעם לברר את התפיסה היסודית שעליה עומדת הביקורת של יקירה. המהלך העקיב ביותר של יקירה בספרו הוא סירוב עקרוני להתמודד עם המבוקרים ולהיפגש אתם ברמה שבה הם מבקשים להביע את עצמם. סירוב זה בא לידי ביטוי, בראש ובראשונה, בניסיון התמידי לחשוף את הכוונות האמיתיות שמאחורי מסכת העבודה ההיסטורית. לכל חוקר עמדה פוליטית וזו באה תמיד לידי ביטוי בבחירת נושאי המחקר, בבחירת הממצאים ובפרשנות שלהם. מאידך, אי אפשר להעמיד את עבודת המחקר באופן בלעדי על העמדה הפוליטית של הכותב אותה. לזרטל ולעדי אופיר, לרסיניה ולנועם חומסקי יש בוודאי עמדה פוליטית, אך יש להם גם טענה וגם עדויות היסטוריות, מובאות וראיות. כפי שביקשתי להציג בחלק ב' למעלה, יקירה מסרב לקבל את הכתיבה ההיסטורית ככתיבה היסטורית. סירובו של יקירה להתמודד ישירות עם יריביו באה לידי ביטוי גם בהכללה הגסה של כותבים שונים כל כך ומגמות מגוונות כל כך, כפי שנידון לעיל בחלק ג'. גם העמדה החיובית של יקירה כלפי השאלות הנידונות מביעה חוסר נכונות להתייחס לביקורת כביקורת. יקירה מבקש להעמיד, כמו שראינו בחלק ד', את עבודת המחקר על היחס כלפי הציונות. אולם, דבר זה מרוקן את המובן שבו אמור המחקר להעשות וממילא הופך את המחקר לחסר ערך. ולבסוף, הלשון שבה הוא משתמש על מנת לתאר את יריביו, כפי שנידון בחלק ה', והאופן שבו הוא מצייר את דמותם ואת עבודתם מעידים כאלף עדים על האופן בו הוא מתייחס לטענותיהם.

הניסיון העקבי לרוקן את עבודת המחקר ממשמעות, הסירוב לראותה כמחקר, והעמדת שאלת הנאמנות בראש סדר המלאכה של החוקר מצביעים על זלזול מוחלט באמת ההיסטורית. זוהי, למרבה הצער, אינה תופעה יחודית. בספרו רב-המכר על הקשקשת⁴⁷ מבקש הארי פרנקפורט לעשות הבחנה בין השקרן לקשקשן. השקרן, כך טוען פרנקפורט, עומד תמיד ביחסי גומלין עם האמת. זאת מכיוון שהשקרן הוא רק שקרן בכוח העובדה שהאמת עומדת למולו. הקשקשן, לעומת זאת, מגלה חוסר עניין מוחלט בהבחנה בין אמת לשקר. מטרתו היחידה היא לקדם אינטרס צר כלשהו ואחת היא בעיניו מה אמיתי ומה שיקרי, מה המצוי ומה הרצוי. בתרבות הפוליטית, מצע נוח במיוחד להתפתחות של קשקשת, התפתח תת-מושג החשוב לעניינו כאן: הספין.

"ספין" הוא מושג עיתונאי שהושאל מהספורט. אורי מלמיליאן היה ספינר. הוא ידע לבעוט בכדור כך שיעקוף את חומת ההגנה, יבלבל את השוער וישתל בין החיבורים. בפוליטיקה הספין הוא מושג מורכב יותר. בעיקרון מטרתו של הספין היא לעקוף את הויכוח הפוליטי והביקורת על-ידי הטיית הנושא הנדון ויצירת הסכמה מדומה סביב עקרון מקובל כביכול. אחד הספינים המפורסמים בתולדות הפוליטיקה הישראלית, ואולי המובהק שבהם, בוצע על-ידי אריאל שרון בישיבת מרכז מפלגת הליכוד שזכתה לכינוי "ליל המיקרופונים". ישיבה זו כונסה בפברואר 1990 על-ידי ראש המפלגה וראש הממשלה יצחק שמיר על מנת לקבל את תמיכת מרכז המפלגה למנהיגותו ולמהלכיו המדיניים. עם תחילת ההצבעה השתלט שרון (בעזרתו של אורי שני) על מערכת ההגברה וקרא: "אני שואל את חברי המרכז, מי בעד חיסול הטרור?" לכאורה שאלה כבדת משקל אך למעשה פארסה על עצם היתכנותו של דיון פוליטי. יצחק שמיר לא התנגד לחיסול הטרור. אך זוהי לא הנקודה. השאלה האם יש לחסל את הטרור שונה באורח מהותי מהשאלה כיצד יש לחסל את

Harry G. Frankfurt, *On Bullshit*, Princeton University Press 2005 47

הטרור. השאלה האחרונה היא שאלה פוליטית והיא זו שעמדה לדיון בישיבת מרכז המפלגה. השאלה הראשונה, לעומת זאת, היא שאלה רטורית שמטרתה לעקוף את המורכבות הפוליטית, את הדיון, את הפרטים ואת האפשרויות על מנת לבסס הסכמה רחבה.

ספרו של אלחנן יקירה הוא ספין. השאלות שעומדות על הפרק הם קשות ותובעניות: האם ישראל עשתה צדק עם זיכרון השואה, עם חובתה כלפי הניצולים, עם ירושתם? האם ישראל עושה צדק עם שכניה והמיעוטים החיים בקרבה? יקירה בוחר להתמודד עם השאלות באמצעות מענה רטורי ושינוי נושא הדיון. במקום השאלות על ישראל, מבקש יקירה לברר האם אין בעצם הצבת השאלות משום בוגדנות ושנאת ישראל? טענתו היא שהביקורות מסתירות ניסיון להשתיק את הזיכרון ולהכחיש את השואה. מטרתו של מענה רטורי זה הוא לרוקן את הביקורות מתוכנן ולייתר את הצורך לדון בהן לגופן. הבחירה של יקירה להאשים את יריביו בהכחשת שואה ובפרוורסיה היא משמעותית ומשתלבת היטב במהלך של הספר כולו. יש להיזהר מהסוטה אבל אין לקחת את טענותיו ודרישותיו ברצינות. ומכחיש השואה מוקצה מחמת מיאוס ואין שום סיבה להיכנס איתו לדיון.

לכאורה עתה, לאחר שיקירה חשף את האמת לגבי עדי אופיר, עדית זרטל, תום שגב, יצחק לאור, ברוך קימרלינג, משה צוקרמן, אייל סיוון, בועז עברון, ישעיהו ליבוביץ' וחנה ארנדט, אין טעם לדון בהם יותר. כולם הרי נמצאים הרחק מעבר לשוליים של החברה. ואכן נדמה היה שהספין עשה את שלו. לרגע קט העולם האינטלקטואלי הישראלי עסק בשאלה מי יותר גרוע, זרטל או יקירה. לרגע קצר, לכן, נשכחו השאלות האמיתיות. אך, לרגע קצר בלבד. כמו כל נסיונות הספין, גם הניסיון של יקירה הוא קצר טווח. בסופו של דבר אין מנוס, והשאלות המהותיות שבות ועולות על פני השטח. האם ישראל עשתה צדק עם זיכרון השואה, עם חובתה כלפי הניצולים, עם ירושתם? האם ישראל עושה צדק עם שכניה והמיעוטים החיים בקרבה? למרות ספרו של יקירה, שאלות אלה עדיין נוקבות את הדיון ונדמה שימשיכו לעשות כך עוד זמן רב.

אמיר אנגל, אוניברסיטת סטנפורד, קליפורניה